

34.

ՍԱՀՄԱՍԱՐԱՆ, ՓԱՍՏԳԻՐՔ ԵՒ ՏՈՆԱՅՈՅՑ

ՌԻՃԼՐ = 1683.

ԹՈՒՂԻՋՔ՝ 194, առանց հաշուելու սկզբընէն եւ վերջէն երկ-երկու թերթ մնազողաթ, մացորոգ միջին-մետրոսական երկաթաղորդ անտարանին մը: — ՄՆԺԹԻՊԻՏԻՆ՝ 20.6X15X4.5 սմ.: — ԳՐՈՒԹՈՒՆ՝ երկսկւռն. իւրաքանչիւրը 15.6X5 սմ.: — ԳԻՐ թուրգիր. թանաք սեւ, վեր-նազերծող, սկզբնատարան եւ սկզբնատողնոր կարմիր. տող 24: — ՆՆԻԹ՝ թուղթ: — ԿԱՋՄ՝ կաշնպատ փայտ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ կազմը փաստած, թուղթերը զործա-ծուծեանք ղեկնած, քայք զուրթինը բոլորովին անփայտ: — ԴԱՅԱՐԿ ԹՈՒՂԻՋ՝ լուսանցազարդ, զարդազիր ըկայ քնաս: — ԳՐԻՉ՝ Միթթար երէց. տեղ՝ Մոկաց գաւառի նանննց գիւղ. թուական ՌՃԼՐ = 1683, ստացող անծա-նոթ: — Ձեռագիրս այժմ սեպականութիւնն է դերծակ ՊԵ, Սողոմոն Մեկը-Արջամանն:

Կը պարտանկէ. 1. Առնէի Սազմա. էջ 1ա — 108ա: 2. Հաւատով խոտափանիմ. էջ 108ա — 110բ: 3. Կարգաւորութիւն հասարակաց աղաւ-թիք եկեղեցեաց հայաստանեաց որ կատարի ի մէջ գիշերի... էջ 110բ — 112բ: 4. Առաւօտու ժա-ման. էջ 112բ — 120բ: 5. Արեւադալի ժաման. էջ 120բ — 122բ: 6. Երբորդ ժաման. էջ 122բ — 123բ: 7. Այցերբորդ ժաման. էջ 123բ — 124բ: 8. Իննէրբորդ ժաման. էջ 124բ — 125ա: 9. Պա-տարազամասոյց էջ 125ա — 142ա: 10. Երեկոյի ժաման. էջ 142բ — 147ա: 11. Խաղազական. էջ 147ա — 149ա: 12. Հանգըստեան. էջ 149ա — 151ա: 13. Մեղայ տաննատար. էջ 151ա — 152բ: 14. Տնայայից էւսեաւարանացոյց. էջ 152բ — 194ա:

Յեղուկութիւնք. էջ 1ա (շառ անվարժ գրէէ մը) քանը ապամտեւ եւ պատ-ական (տուն մը միայն) Ըբբաւմ ծանեաւ զան... (երբ գրչափորն): էջ 41բ. քն նմ մեր քա գլխութիւն ողորմաւ շառացորի տառիս (յետայ 8 տաղ բաց թողաւած):

էջ 53ա. Տբ նմ գաւթի մարգարէի բայե-խաւսաթ ողորմի շառացորի գրոցս (9 տաղ բաց): էջ 67ա. Ած ողորմի շառացորի գրոցս (3 տաղ բաց):

էջ 79բ. Տբ նմ յն քն աղալանաք նր նմա-նին եւ գաւթի մարգարէին եւ նմ երաջ ողորմի տա-ծողի գրոցս (4 տաղ բաց):

էջ 92ա. Տբ նմ յն քն ողորմաւ շառացորի գրոցս այս տանն (3 տաղ բաց):

էջ 110բ. Ո՛վ գառք լոյսերամիջ յորժան հան-դեպիք սմա կարգալով կամ ուսանելով յիշեցէք ի նր յաղալմա ձեր զառացող սորայ (այլ գրէէ) վերջին հանուն եւ իւր կողակցուն գաւաղին եւ որդոյի զիրաքին եւ կողակցուն. Թաղազուլին եւ իւր որդեղին եւ զա-տերաց նմ ողորմի տառցէք: Դարձեալ նմ ողորմի տառցէք իւրեանց հոգոյն նմ ձեզ ողորմացի տանն: էջ 125բ. Եւ յնմ ողորմաւ տառցողի սորա (բառ մը բաց) եւ գծողին միթթար իրէցուս տանն:

էջ 142ա (այլ գրէէ) նմ ողմի հանոյն տանն: էջ 162բ (այլ գրէէ) նմ ողորմի տառցէք հա-նոյնի կողակցուն գաւաղին:

էջ 174բ. Զանա(ր)ժան գիւն յիշեալ ի քն: Գլխաւոր յիշալորան. էջ 194ա. Փառք ամե-նազար. աղուեն քն նայ մերոյ, որ ետ խալա ակար

ազալ միթթար իրէցոյ մեղապարտի: Հասանել ի յա-ւարտ նր գրոցս որ ե ողմարան առնացոյց եւ աղալմա-մասոց. Եւ արդ գրեցու այլ յերկ(ր)ս մեկաց. ի գիւղո-ր կոյն նաննց ընդ հովանեաւ նր տարգրի զգործա-րին: Ի կիթգուլթն աղթմարա տն թուանոյին այլ նմ յն քն զի զինքն անշարժ պահեցէ ի վի իւր ամբառն տանն: Ի թուականին հայոց. ա՛նք ի գաւան եւ նեղ ժամանակին. աղալեմ զնեզ ո՛վ նր մանկունք յորժամ ընդեանս զղերք զան ողորմի տառցէք երկիւն: անաւ-զագիր իւրեւք զի կար մեր այ(ս) է:

էջ 194բ (այլ գրէէ աւելցաւած). Դարձեալ յիշեցէք ի մարգարայլ յաղթմա ձեր եւ նմ ողորմի տառցէք բարեմիտ եւ հնգաչոյք բաւա հանոյն որ շառացու. զայս աղալմա տանացոյց աղթմաւասոց յիւր հալալ վառասկոյ յիշալուսի իւր հոգոյն եւ ձեռացէն հօրն՝ պապոյն եւ մեր մարգարային եւ որդոյն զիրա-քին եւ մարգարային հիւրեղին նմաթարին մանկալին եւ իւր եղբոր զիրաքին եւ հարա թաղայ գաւթին. եւ որդոցն տառմին. մանուկին. յովանէսին. աղալարին ի բերմո՛վ նմ ողորմի տառցէք նմ ձեզ ողորմացի տանն: Դարձեալ երես անկեալ աղալմա յիշեցէք ի նր յաղթմա ձեր եւ նմ ողորմի տառցէք բաւա հանոյն. եւ իւր կողակցուն գաւաղին որդոյն զիրաքին. եւ իւր առ նմ փոխեցեալ եղբոր զիրաքին եւ աղթմաւին որդոցն եւ թանեաց որք կան եւ որք առ նմ ընծայեալ տն ին ողորմ. եւ բալոր հաւատով նմ ողորմի տառցէք իւրեանց հոգոյն նմ իւր միւս անգամ գալուստ ձեզ ողորմացի իւր առաւա ողորմութիւնն տանն:

Աղալուան աղ գաղալարին: (Ըարանալիւն) Է. Յ. ԱՄԱՌԻԱՆ

ԱՄԱՌԻԱՆ ԳՐԱԳԻՐԱԿԱՆ

ԱՐԱՐԱՆԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐԻ ԸՆԴՈՅՑՆԵՐ ՄԱՐՏԻՆ

Ն. ԻՆՆ-ԷԼ-ԱՍԻՐ:

(Ըարանալիւն-Իւն-Է):

31. Թ. ըստ ոմանց Հայաստան նուաճեց Հարբի ի. Մալալայ:

42 Թ. Հայաստանում մեռաւ Հարբի ի. Մալալայ Գրչերի, որին Մալալայից գրել էր կառա-վարիչ երկրի վերայ:

73 Թ. Արդուլուլից գրեց իւր եղբայր Մաւ-համբէին կառաւարչի Միշաղեղի եւ Հայաս-տանի վերայ, որ տապաւանկեց երկրը եւ նուաճեց թշնամուն: Հայաստանի Թիւրքի ծովափը ընդ հանուրի սեպականութիւն եր կազմում, եւ ով ինչ կամենում էր, որտեւ էր այնտեղից, Մաւ-համբէ արքեւից ծովալուսմ որտալ եւ նորա վերայ

1 Յն Անդէն Ամարեայ 1908, 1-2:
2 Անայ ծովը, Համա. Թեղադրի տեղեկութիւնը (վերն էջ 42-43): ըստ որում Հարբի ի. Մալալայ ծովը թողց ընդհանուր սեպականութիւն:

նշանակեց մի մարդ, որ նա որոյս է վաճառէ, ստանալով նորանից գինը: Ապա այդ իրաւունքը անցաւ նորա որդի Մարգարէին . . . Այս թիւիչը աշխարհի հրաշքերից մէկն է, որովհետեւ նորա միջի մանր ձկները ամեն տարի տնտեսական փառանով անցնում են այս ծովակից նորա մէջ թափուող գետը, եւ նոցա մեծ բազմութեամբ ձեռքերով բռնում են. իսկ երբ վերջնում է տնտեսականը, այլ եւս ոչինչ չեն գտնում:

82 թ. Մուհամմէդ ի. Մարգարէ յարձակեցաւ Հայերի վերայ եւ Հայածեց նոցա. երբ նորա խաղաղութիւն խնդրեցին, նա համաձայնեցաւ եւ զրեց նոցա վերայ Արաւ Էջմիսի. Արգուլահի: Սակայն Հայք նորան դաւաճանեցին եւ սպանեցին: Այլ քաղաքում են, որ նա սպանեցաւ 83 թ.

84 թ. Մուհամմէդ ի. Մարգարէ ասպատակեց Հայաստան:

85 թ. Մուհամմէդ ի. Մարգարէ ասպատակեց Հայաստան, մնաց այնտեղ ամառը, եւս ձմեռեց:

88 թ. Մաւաւմայ ի. Արգուլահի եւ Արաւ ի. Վալիդ ի. Արգուլահի արշաւեցին յունաց երկիրը: Վալիդ գրեւ է Հայաստանի կառավարչին հրաման՝ տեղեկացնել յունաց թագաւորին, որ խաղաղ եւ հոյսը լեռնական իշխաններին այլևս համաձայնել են միմեանց հետ՝ նորա երկրի վերայ արշաւելու: Հայաստանի կառավարիչը կատարեց հրամանն: Վալիդ պարտաւորեցրեց Ասորիքի Ժողովրդին՝ զօրք ուղարկել Հայաստան, բազմացրեց (պատարզական) մեքենաները եւ մեկնեցաւ Միջագետքի կողմերը, որտեղեց գիւղացի յունաց երկիրը: Մուսլիմները ճակատեցան յունաց հետ, սոքա հալածական եղան, բայց ապա՝ յետ գալով՝ ի փոխուստ գործուցին մուսլիմներին Աստուած հալածեց յայտերին, որոնք մտան Թուրք քաղաքը: Մուսլիմները պաշարեցին եւ առան այն առաջին Զաւաւմայ ամսին:

91 թ. Վալիդ յետ կոչեց իւր հորեղբայր Մուհամմէդ ի. Մարգարէին Միջագետքից եւ Հայաստանից եւ նշանակեց այս երկրների վերայ իւր եղբայր Մաւաւմայ ի. Արգուլահիին: Մաւաւմայ յարձակեցաւ Թուրքաց վերայ Արաբաստական դաւառում եւ հասաւ մինչեւ Բաբ, նուաճելով քաղաքներ եւ ամրոցներ, որոնց առջեւ մանկ չէին (պատերազմական մեքենաներ) գնել սուեց:

101 թ. Մուհամմէդ ի. Մարգարէ ի. Հակամ, Արգուլահիքի եղբայրը, որ կառավարեց Միջագետքը, Հայաստան եւ Արաբաստական եւ բազմիցս ասպատակեց Յունաստան եւ Հայք:

102 թ. Օմար ի. Հուրայր յարձակեցաւ յունաց վերայ Հայաստանում, Միջագետքի եւ Իրաքի սահմաններին կից:

104 թ. մուսլիմների զօրքը Զուրայտ Նահաբանի հրամանատարութեան ներքոյ Հայաստանից մտաւ խաղաղաց երկիրը: խաղաղը՝ որոնց օգնու-

թեան եկան քաջաբեւ եւ այլ թուրք ցեղեր՝ մեծ բազմութեամբ գաւառուեցան եւ պատահելով մուսլիմներին Մարջ Հիլալայ (քաղաքաւ հովիտ) կոչուած տեղում՝ ճակատեցան նոցա հետ սաստկապէս: Մուսլիմներից սպանեցաւ մեծ բազմութիւն, իսկ խաղաղ տիրեցին նոցա բանակին եւ աւարի առան ինչ որ այնտեղ կար: Զուրայտ հետ հանդերձ մուսլիմները փախստեալ եկան Ասորիք եղեւ ի. Արգուլահիքի մօտ:

խաղաղը՝ վառուելով ցանկութեամբ (մուսլիմներ) երկրներին տիրել՝ միասին գաւառուեցան: Այն Ժամանակ եղեւ ի. Արգուլահիք նշանակեց Զաւաւմ ի. Արգուլահի Հակամիին կառավարչի Հայաստանի վերայ, սուեց նորան բազմութիւն զօրք եւ հրամայեց նորան յարձակել եւ ասպատակել խաղաղաց եւ այլ թշնամի երկրները: Զաւաւմ մեկնեցաւ: Առնելով այս լուրը խաղաղը Զաւաւմ եւ բանակեցան Բաբ-է-արուստում: իսկ Զաւաւմ եկաւ Պարտաւ եւ մնաց այնտեղ հանգիստ առնելու իւր զօրքի հետ, ապա՝ անցնելով Կուր գետը, արշաւեց խաղաղների վերայ: Գիշերը նա հրամայեց բանակը վերցնել, արագ ճանապարհ գնաց եւ հասաւ Բաբ-է-արուստ քաղաքը, այնպէս որ խաղաղը նորան չը տեսնէ: Մտնելով թշնամի երկրի նա ցիրցան ուղարկեց հեծեկազմեր աւարի առնելու բոլոր հարեւաններին. նոքա հետեւեալ օրը վերադարձան աւարով:

խաղաղը իրենց իշխանի որդւո հետ գուրս ելան Զաւաւմի դէմ. երկու գնդերը՝ պատահելով Ռան՝ գետի մօտ՝ սաստիկ պատերազմ՝ զրին միմեանց հետ. Զաւաւմ օդեւորում էր իւր մարդիկը, եւ կռիւր վառեցաւ: խաղաղը ի փախուստ դարձան, եւ մուսլիմները հայածեցին նոցա, սպանելով եւ գերելով նոցանից մեծ բազմութիւն: Զաւաւմ գիւղաց ապա Բաւաւմար, խաղաղների նշանուոր ամրոցը, եւ բանակեցաւ այնտեղ: խաղաղը փախստական եղան, եւ մուսլիմները տիրեցին ամրոցին գնդի զօրութեամբ առաջի Ռաբի ամսին:

107 թ. Հիւսամ յետ կոչեց Զաւաւմ ի. Արգուլահի Հակամին Հայաստանից եւ Ասորպատականից եւ զրեց այնտեղ իւր եղբայր Մաւաւմայ ի. Արգուլահիքին: Մաւաւմայ նշանակեց կառավարչի Հարաբ ի. Ամր Թալին, որ նուաճեց Թուրքաց երկրից մի գաւառ բազմութիւ քաղաքներով հանդերձ:

112 թ. սպանեցաւ Զաւաւմ ի. Արգուլահի Հակամ: պատճառը հետեւեալն էր. ինչպէս պատմեցին, նախ քան եւս խաղաղաց երկիրը մտաւ, վերջիններս ի փախուստ դարձան, հալածուելով նորանից. ապա խաղաղը եւ թուրքերը միացան Արշնաց երկրում եւ պատահելով Զաւաւմ ի. Արգուլահի, որ իւր հետ ունէր Ասորիքի Ժողովարդը, ճակատեցան սաստիկ բախմամբ, որ մարդ երբ եւ իցէ տեսած էր. զօրքը կանգուն

Իրաւիկ ալ-Թաւի ۱۱۲۱ ۱. զանու ۲ ալ-Թաւի (— Բաւաւ) ۱۱۲۱ ۱. Նոյնն է Երաւի քիթ (թիւ 108) սիւնեւ ալ-Թաւի քաւ գետը:

1 Մահմադականաց Իրիդ ամսին է:

մայ, թէեւ խաղաղը եւ թուրքերը թուով առաւել էին մուսլմաններէր: Զատուան իւրայիններով նահապետիկեցաւ Արտաշէի դաշտում: Հայաստանի վերայ կառավարեց նորա եղբայր Հաջիւշ Ի. Արշալույս (Աւարդ պատմութեամբ են, որ Զատուան սպանեցաւ Քաջանշարում):

(Եւրոպական):

Ր. ՌԱՍԽԹԵՆՍԻՅ

ԼԵՋՈՒՐԱՆԱԿԱՆ

ՍՏՈՐԻԳՐԱՆԵՐԸ ՀՅՈՅՈՅՈՅՈՒԹԻՒՆՔ

(Եւրոպական):

28.

1. Հայ. ո՞ (այ կամ Ի) «ցորուն, ծղոտ, եղեգն ցորենոյ, ա. ցորենի կամ դարբի ծեղ» = հնդկեր. *pod-yo- առ. օտ, նշյն բառն է «կարգ, շար, եղանակ, հմտ. որովոր»:

Հայ. Կարգ (-ոց) *հրէի տեղ = սկզբ. vārgas-տ. «խուփ, բաժին, խոր հայ. եւ սկզբ. բառերը լատ. volgas, vulgas- «ամբոխ, ժողովուրդ, իրեր. foli «լրութիւն, բազմութիւն, էն ասորերը, սկզբ. բառը հնդկեր. *vōrgas, հայ. բառը *vargā- ձեւին կը համապատասխանէ, հմտ. Կարգ-որ = հնդկեր. *vargā-bhoras:

2. Հայ. Կարգ-ի (-ից) «Թափաղ. լար. Կ բառը որովոր ունի *բաի տեղ առ vārus, vāle ա. Walde 516. եւ Կարգ-ի (ա. վերը հաստատար-ի), որին *voghaghtի հնդկեր. ձեւին կը համապատասխանէ:

Հայ. Լը (-ոց, -ից կամ -ոց, բառը կը համեմատեւ Lidén, Arm. Stud. (էջ 100, հմտ. 69) լատ. lorum (*ulōro-) «հոգի, խառնք, լար կապելու, երաստակոյ, յուն. եպ. ին. εὐλογια, գոր. αὐλογια, յփ. «սանձ», ἀβλογία ἡνία Hes. εὐλογισάων, πλογισών Hes. (*ulōro) քառերան հետ. Այս *ul-ō, *ul-ō, ul-ō, *uel drehen, winden, flechten» արմատին կը պատկանի, հմտ. զ. օ. լիտ. vėliū «դերձանք, մաղց հիւսիսէն Ի միմեան», vėl-tis «հփիկ, առկան, առաւ voloti «նետաք հիւսել. սկզբ. vaita (*ulō-to) «լուսն», valayga- «ապարանջան» յուն. ἐλένη «հիւսնած կողով» սկզբ. val-iká «բուլղ. (ծառնի կեղեւին թիւերը) լեհ. wlok-no «հփիկ» առաւ. volokno «դերձան, նետաք» սկզբ. valga «սանձ» լիտ. valgs «կապ, լար» հայեր. wloš ի՞. (*ulōgā) «թեւի, նետաք, ծիւ» հմտ. նաեւ Lidén, Studien z. altind. und verg. Sprachgesch. 48 ա. Կ.

Հայ. Լը = որին ըստ Lidénի *ulō-ro կամ *ulō-rā (*ul-gro, -ā), հմտ. լիտ. առ լատ. clivus, սկզբ. griv-, լիտ. յուն. πλεῖστος, վատ առ լիտ. blāsis եւայլն, իսկ հնդկեր. ար. հայ. երբ. եղաւ ա. երբի-ոց-նէր արթ առ յուն. ῥήγνυμι Meillet MSL 10, 281, որիւր բաղաձայնաբանութեան առջեւ « եւ Ի ձայնաւորներ քանակեցաւ են, հմտ. որովոր-ի uterus» (Տէր. href,

հնդկեր. gr) երեւի՞ (յուն. πρέπω հնդկեր. pr) եղբայր հնդկեր. bhr:

3. Lidén, Arm. Stud. էջ 88—91 հմտ. 63. Հայ. արդ, արդ, արդաւն, արդաւ, (արդաւոր, արդիւն) բառերուն արմ. օր- հնդկեր. «por-էն կը բացատրէ՝ համեմատելով նորա հետ առաւ. per-ին» կայծակ, արտաւն լախա, «արտաւն աստուածն առ հին սլաւ. շեւ. perun, «որդաւուն, լախա արտաւն», լեհ. piorun, «շանթի հարուած, շողիւն, սլով. փռուս. perun եւ այլն բառերը: Սլով. perunū արդէն վաղուց կապուած է հեկլ. perq, pirati «գործել, հարուածել, լուալ», լիտ. perūn բառերուն հետ (սլով. -սուն «ող, է, հմտ. զ. օ. առաւ. bēgūn «վաղդ» առ bēgati, perunū որին էր «der Schlagende»:

Այս բաղա. սլով. արմ. օր *per, դարեւել. եւ սլով. perunū արտաւն մի եւ նոյն է ըստ Buggeի հայ. Կարգ-նէր, կառ. Կարգ բառի հետ ա. Meillet Esquisse 100 հետեւ. սկզբ. parjánya «Name des Gewitter- und Regengottes des vedischen Zeitalters» ալ կը համեմատեւ նկատելով մի եւ նոյն ժամանակ մեծ յաւերժութեամբ, որ parjánya (հնդկեր. *pergen-jo) հայ. Կարգ (perq)-ի հետ եւ perunū եւ ըստ Lidénի շատ ալ (*per, *por) հայ. կառ. հար (per)-ի հետ աւելի մօտ յարաբերութեան մէջ է:

Հայ. Կարգ-նէր. Կարգ-նէր եւայլն կը դարձան շանթի եւ կայծակի համար, հմտ. Կարգ-նէր, Կարգ-նէր, Կարգ-նէր, Կարգ-նէր:

Հնդկեր. *perq- «schlagen» «էն եւ ըստ Meillet-ի ի՞, ա. լիտ. perklus, «Donner, der Donnergott der alten Litauer», perkūnyja «Gewitter», լիտ. perkūns, perkūnis, պերկունս, perkusis «Donner», հարեւ. «Donner», «Georgy» «die Mutter des Thor» (հմտ. նաեւ v. Grieg-berger, Arch. für slav. Phil. 18, 13):

Ինչպէս արդէն «Beiträge zur arm. Ethnologie» (Budapest, 1897) ըսած եմ, սկզբ. parjánya-ի հետ կապուելու է նաեւ հայ. երբի-ն (երբի-ն) *երբի, հնդկեր. *pergeni բառը: Հայ. երբի բառի մէջ ալ ի՞նչ ի՞նչ (ի՞նչ) էն է, ինչպէս հուն ալ ըսած եմ, իսկ երբ. հիմա երբ. Ի տեղ առնելով՝ *երբի երբ-ի տեղ ըստ իսկ սկզբնաբար «Donnerleidend» նշանակութեան ունի, ինչպէս է, որ հարկաւոր չէ *երբ-ի *perq-էն երբի բառը բացատրել, այլ միայն *per-էն (հմտ. սլով. per-ուն, եւ առանձին բառը միայն էր ի՞նչ տեղեր ունի: Այս երկրորդ ձայնական լուծումը երբի բառին դուրսէ աւելի հաստատուած է:

Հայ. երբ-ի (-ի), երբ-ի բառերուն մէջ եւ ալ, ինչպէս Hübschmann 444 կրկնաւոր մի տեղեւորով նոյն per «schlagen» արմատը կը փնտռուի, երբ-ի սկզբնաբար գուցէ որին «*երբ-ի» էր *per+per-mi հնդկեր. ձեւով, մինչ կրկնուր թիւեր per-ին նորագոյն է սկզբնաւորաւ ք. ձայնին իշխելու:

Հայ. Կարգ-նէրի դուրս ա. Lidén, Arm. Stud. էջ 88-89 հմտ. 82: